

РОЗДІЛ III

ІННОВАЦІЙНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ДОСЛІДЖЕННЯ І ЗДОБУТКИ

Г. О. Козлакова,
доктор педагогічних наук

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОШИРЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ СЕРЕД УЧНІВ І СТУДЕНТІВ

Проанализирована роль дистанционного образования (ДО) в современной педагогике с учетом социально-психологических особенностей личности на основании детального анализа некоторых Интернет-ресурсов. Выявлены социально-педагогические аспекты достоинств и недостатков ДО с позиций современного высшего образования. Создание компьютерной реальности в ближайшем будущем не сможет заменить человеческую реальность, поэтому ДО является лишь инструментом распространения высшего образования.

The role of distant education in modern pedagogy is analyzed on the basis of some Internet resources with allowance for psychological peculiarities. The psychological-pedagogical analysis of advantages and drawbacks of distant education in terms of modern higher education is suggested. Creation of a computer reality in the nearfuture will not be able to replace a human reality. Therefore, distant education is nothing more than a higher education expansion and tool.

Сучасність вимагає від викладачів вищих навчальних закладів не тільки викладання нових дисциплін і певних знань, але й застосування нових підходів до педагогічної діяльності. До таких підходів належить упровадження дистанційної освіти (ДО), яка щораз більше поширюється світом завдяки глобальним і локальним комп'ютерним мережам, зокрема Інтернету [1]. Упродовж останніх років у системі освіти різних країн сталися істотні структурні зміни, що

зумовлені бурхливим розвитком науково-технічного прогресу та його зростаючим впливом на всі сфери життя суспільства. Модернізація освітньої сфери в Україні базована на застосуванні інформаційних технологій. Дистанційні методи навчання, які мають високий ступінь мобільності, охоплення нових предметних галузей знань, широкий студентський контингент користувачів і діють на необмеженій відстані, стають однією з найперспективніших форм готування кваліфікованих фахівців.

Актуальність проблеми. Система ДО доповнює очну і заочну форми навчання, удосконалюючи і розвиваючи їх, сприяє інтеграції різних освітніх структур і розвитку системи неперервної освіти громадян. Упровадження систем ДО у ВНЗ спонукає до широкого використання інформаційних технологій і накопиченого світового досвіду. В Інтернеті існує кілька тисяч сайтів ДО. Одним із прикладів вдало сформованого вітчизняного сайту може слугувати портал <http://www.escc.com.ua> компанії ЄШКО (Європейська Школа Комп'ютерної Освіти), м. Харків.

Однак найбільша кількість сайтів ДО належить російським ВНЗ і навчальним компаніям. У цьому легко переконатись, якщо вийти на портал <http://www.catalog.alledu.ru/distans>, який містить гіперпосилання майже на всю російськомовну освіту Інтернету.

Окремий інтерес становить дистанційне навчання психології, відбите на порталі <http://www.psyfactor.by.ru/teach.htm>. Цьому питанню, як і питанням з педагогіки і психології ДО взагалі, присвячена велика кількість літературних джерел — наприклад [2—8]. Зазначимо, що поміж авторів, які досліджують питання педагогіки і психології ДО, поки що малий відсоток вітчизняних фахівців. Як результат зростання значущості ДО в сучасному світі, найближчим часом можна очікувати на сплеск інтересу до цих проблем у нашій країні.

Для глибшого розуміння суті предмета на рис. 1 зображено схему побудови сучасного інтерактивного курсу ДО [1]. Такий навчальний курс існує в будь-якій мережі, зокрема в Інтернеті. До нього мають доступ студенти і викладач-медіатор, який керує дистанційним навчанням. ДО здійснюється шляхом спілкування студентів і викладачів через навчальний сайт. Кожен зі студентів має свій, приватний сектор комп'ютерної роботи. Крім того, можуть бути сектори групової взаємодії у разі, коли навчання здійснюється в мережних класах. У кожного зі студентів є відповідні броузери (наприклад, мережний) або інтелектуальні агенти для роботи в мережі, пошуку даних у віртуальних бібліотеках та базах даних, спілкування один з одним тощо.

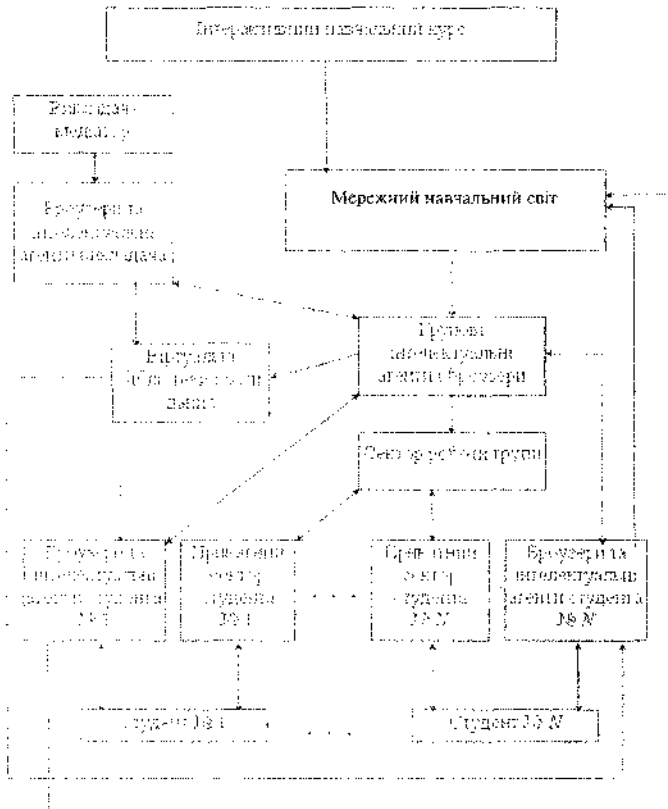

Рис. 1. Загальна структура інтерактивного дистанційного навчального курсу

За умови групового навчання в реальному часі використовують інтелектуальних агентів для групової роботи. Викладач також має свої службові броузери та інтелектуальних агентів для контролю роботи студентів у сайті, взаємодії з віртуальними бібліотеками та базами даних. Можлива наявність додаткових підключень і взаємодій.

Окрім наявних у мережі курсів ДО, мають місце електронні навчальні курси, розміщені на компакт-дисках. Як показує практика, останні використовують найчастіше через їх більшу поширеність. Зазвичай курс ДО у своїй структурі має таблиці та схеми наприкінці кожного розділу. За змістом він характеризується розширеним поданням матеріалу (з докладнішим поясненням змісту шляхом

системи посилань), містить алгоритми розв'язання типових задач і опис лабораторних досліджень. Матеріал подається розділами.

У разі оформлення курсу для поліпшення запам'ятовування певних моментів використовують анімацію та спеціальні ефекти. До навчального курсу можуть бути вмонтовані анімаційні моделі лабораторних досліджень, які дають можливість здійснювати лабораторні роботи віртуально. Узагальнена схема, яка демонструє обидва основні види ДО — навчальний курс на компакт-диску і електронний курс, наявний у мережі, — показана на рис. 2 [1].

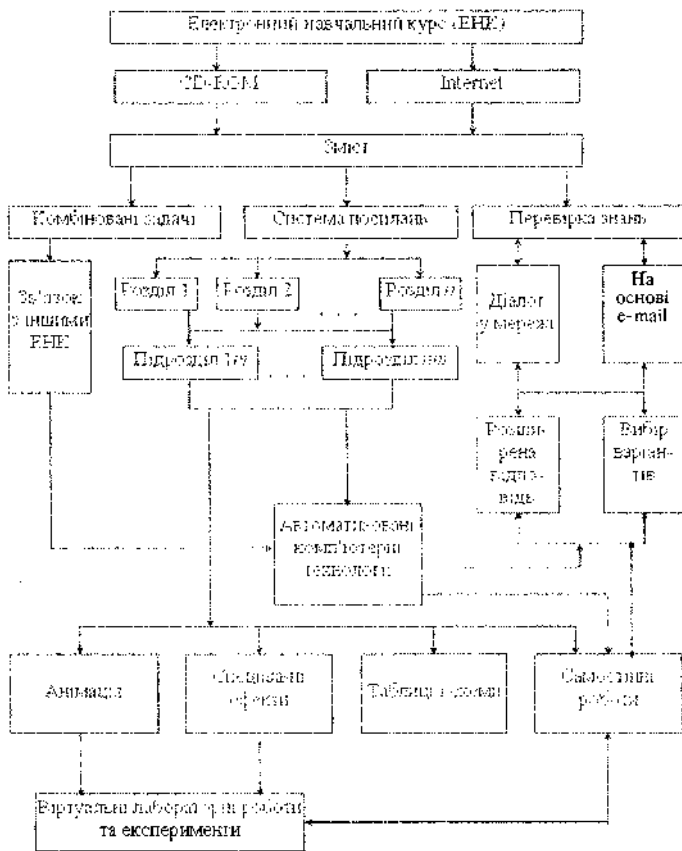

Рис. 2. Типова структура електронного навчального курсу з технічної дисципліни

Зазначимо, що на рис. 1 зображено схему навчального процесу ДО, проте на рис. 2 подано схему електронного навчального курсу, використовуюваного в процесі ДО. Зіставлення цих схем дає уявлення не тільки про загальну структуру курсу, але й про місця викладача і студента в системі ДО, наявність зворотних зв'язків та їхній характер. Саме існування зворотного зв'язку є вельми важливим моментом з боку визначення психічного типу і стану студентів та впливу ДО на їхній розвиток або зміну.

Перелічимо основні переваги ДО. Головне тут — можливість оперативно, швидко, якісно, естетично передавати навчальну інформацію й одержувати інформаційний відгук про хід навчання та його результати. ДО надає: широку можливість для самостійної роботи студентів, зокрема щодо упорядкування інформації — написання творів, звітів, рефератів тощо. Інтернет дає змогу швидко одержати інформацію з того питання, яке є найбільш цікавим для суб'єкта. Перехід бібліотек на електронні носії полегшує для студента процес здобування й працювання інформації. Виникає відсутня раніше зручність роботи з математичними комп'ютерними системами (MathCAD, Math Lab), інженерними кресленнями (AutoCAD) тощо. Прикладом максимально наближеного до завершеного циклу ДО може бути навчання водіння автомобіля за допомогою комп'ютера, електронної дорожньої карти й інтерактивного складання тестів.

Не всі студенти добре сприймають текстову інформацію з екрана комп'ютера, тому на допомогу їм приходять мультимедійні комп'ютерні можливості. Лекція, надиктована викладачем, може прослуховуватися студентом у зручний для нього час.

Із фізіології відомо, що зоровий канал людини є значно сильнішим, ніж слуховий. Це зумовлює пріоритет візуального сприйняття навчальної інформації. Отож для повноти картини ДО лише прослуховування мультимедійних лекцій недостатньо, для повноти сприйняття потрібним є комплекс відео і звукового ряду. Комп'ютерні технології, задіяні в ДО, дають змогу в режимі реального часу вести оперативне двоспрямоване передання освітньої інформації. Діалог між викладачем і студентом може бути інтерактивним. Один із прикладів — прискорене проведення прес-конференцій. Усе це дає можливість вивільняти час викладача для наукової праці та безпосереднього розв'язання наукових проблем, зокрема із залученням своїх студентів. Це сприяє інтенсифікації навчального процесу.

Розглянемо тепер недоліки сучасної ДО. Насамперед, це — втрата людського чинника. Відбувається знеособлення ролі педагога. Навчальна інформація втрачає індивідуальний стиль емоційного викладу педагогом через відсутність можливості аудіовізуального контакту з носієм інформаційної культури. Спілкування студента з педагогом також може зводитись до механічного передавання інформації. Втрачається можливість усебічної оцінки студента педагогом через відсутність невербальної інформації. Частково ці недоліки можна усунути проведенням відеоконференцій і використанням мультимедійних можливостей. Однак поки цей шлях наявний лише в університетах високорозвинутих країн через порівняно велику собівартість відповідного устаткування.

У разі ДО викладач не має можливості емоційно впливати на результати своєї праці. Можливість викладача за реакцією студентів зробити самооцінку або вдосконалення в ході освітнього процесу відсутня. Почасти це можна виправити за рахунок проведення різних тестів, заповнення студентами анкет з подальшим аналізом інформації викладачем. У тому разі відбувається спроба заміни живого спілкування механічним аналізом інформації, що, як наслідок особливостей людської психіки, не є адекватним.

Відтак у разі ДО на перше місце виходять самоосвіта і схильність до неї. А така схильність багато в чому залежить від особливостей психічного типу людини, що навчається.

Перспективи формування контингенту дистанційних студентів. Наведене, разом із порівнянням позначених на рис. 1 і 2 зв'язків, дає змогу здійснити аналіз психічних типів студентів і потім на цій основі визначити контингенти учнів, яких може зацікавити дистанційна форма освіти. Це дасть можливість, по-перше, приблизно визначити серед загальної кількості студентів частку схильних до ДО (тобто визначити подальші перспективи розвитку ДО) і, по-друге, встановити типи психіки, що формуються в учнів у процесі ДО.

Останнє уможливить прогнозування подальшого науково-виробничого спрямування фахівців, які дистанційно закінчили вищі навчальні заклади. До того ж враховуватимемо, що вік переважної більшості студентів перебуває у межах 16–25 років, тобто їхня психіка завершує остаточно формуватися, а отже, підлягає змінам, які привносяться у процесі набуття вищої освіти. Крім того, ми розглядатимемо первинну схильність (чи відсутність такої) до ДО, не враховуючи спонукальних мотивів. Наприклад, випадки неможливості за якимись причинами одержати освіту традиційним чином.

Згідно з [9; 10] можна вирізнити всього 11 психічних типів особистості — це: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний. Окрім перелічених основних типів, можлива також наявність змішаних (у [9] їх вирізнено 20 варіантів). Розглянемо можливе ставлення особистостей кожного з основних типів до ДО.

Студенти гіпертимного типу схильні набувати освіти в колективі однолітків, у компанії. Однак характерна для цього типу легка адаптація до нових умов може дати змогу таким студентам гармонійно вписатись у систему ДО. Тут одним із важливих чинників вибору на користь ДО слугує відсутність жорстко регламентованого режиму навчання, можливість займатися у зручний для себе час. Інтерактивні технології дають змогу усунути негативну для цього типу монотонність навчання.

Студенти циклоїдного типу характеризуються періодичними коливаннями настрою — від підвищеного до депресивного. Періодичність може досягати терміну від кількох тижнів до кількох місяців. Тому, виявивши інтерес до ДО в одній фазі, в іншій фазі вони можуть припинити заняття. Додатковими стимулами такої поведінки можуть стати: відсутність за умови ДО безпосереднього контролю за відвідуванням занять і працездатністю студента з боку викладача, гнучкий графік занять, можливість анонімного навчання тощо.

У студентів із лабільним типом особистості також спостерігаються доволі часті зміни настрою (до кількох разів упродовж дня). Люди такого типу гостро відчують і переживають ставлення до себе з боку свого оточення. Тому вони спроможні обрати ДО як альтернативний спосіб навчання, що дає змогу зануритися в іншу реальність, уникнути небажаних контактів з однолітками. Через схильність до теплих емоційних контактів з невеликою групою друзів вони здатні жити певними інтересами цієї групи. Якщо до кола інтересів такої групи входить ДО, такі студенти можуть втягуватись у процес ДО «за компанію».

Студенти сенситивного типу важко сходяться зі сторонніми, тримаються з ними замкнуто, тривожно. Тому, опинившись в умовах вибору — навчання у новій, незнайомій компанії однолітків або дистанційно у звичній (можливо, домашній) обстановці, — з більшою імовірністю виберуть другий варіант. Крім того, вони можуть вибрати ДО як альтернативний метод навчання через депресивні

переживання, викликані недобррозичливою цікавістю з боку свого оточення.

Якщо в особистості студента переважає **психастенічний тип**, йому буде важко самостійно здійснити вибір на користь того чи іншого типу навчання. Якщо поруч із ним знайдеться той, хто, взявши на себе відповідальність, прийме за нього рішення, то остаточний вибір типу навчання буде, фактично, зроблено. Імовірність того, що цей тип особистості самостійно змінить форму навчання на альтернативну, вельми низька. У критичних ситуаціях імовірнішим є виникнення нав'язливих ідей, побоювань і ритуалів, ніж рішучих дій щодо зміни реальних обставин.

Для студентів **астено-невротичного типу** особистості схильність до ДО майже невластива. Оскільки для цього типу особистості головними рисами є підвищена стомлюваність, дратівливість і опікуваність своїм здоров'ям (причому стомлюваність зазвичай виявляється, при розумових навантаженнях), йому більше підходить традиційний спосіб навчання. У випадку ДО такі люди будуть «обурюватись» на комп'ютер, зриваючи злість ударами по клавіатурі, системному блоку тощо. Почавши вивчати електронний навчальний курс, вони можуть розлютитись і без вагань кинути навчання.

Особистості із шизоїдним **типом** характеризуються замкнутістю і браком інтуїції в процесі спілкування з однокурсниками. Однак у процесі спілкування з комп'ютером і віртуальною реальністю вони не відчувають названих недоліків, адже для них це природно. Тому ДО для цих особистостей може стати майже єдиним виходом із багатьох неприємних ситуацій. Багатий і ненав'язливий внутрішній світ ДО адекватний запитам, внутрішньому світу й інтравертній спрямованості таких людей.

Особистості з епілептоїдним типом схильні до поступового накопичення роздратування і пошуку об'єкта, на якому можна було б зірвати злість. Тому вони або негативно ставляться до ДО у зв'язку з відсутністю об'єкта для емоційної розрядки, або (у разі більшої психічної стійкості) незабаром переходять від навчання до повчання. За умови наявності високого інтелекту й установлення відповідних цілей особистості такого типу цілком можуть стати викладачами ДО.

Студенти з істероїдним типом особистості мають потребу в увазі, захопленні, вони егоцентричні. Оскільки за умови ДО ці потреби залишаються незадоволеними, вони більш схильні до традиційних колективних форм освіти.

Студенти з нестійким **типом** особистості стосовно ДО поводитимуться аналогічно одноліткам з лабільним типом, тобто, потрапивши у відповідну компанію, вони можуть бути втягнутими в ДО. Проте постійне прагнення до розваг, задоволень, зміни вражень, недостатня наполегливість незабаром можуть відвернути їх від такого виду навчання. Додатковим негативним чинником тут є байдужість до власного майбутнього, що характерне для такого типу особистості.

Особистості **конформного типу** прагнуть до надмірного пристосування до свого оточення. Їм потрібно бути «як усі». Оскільки цей принцип не реалізується в середовищі ДО, варто очікувати, що особистості такого типу віддадуть перевагу традиційним формам навчання.

Отже, з огляду на здійснений аналіз, можна дійти висновку, що за своїм психічним типом до ДО схильні переважно шизоїдні особистості, а також нею можуть зацікавитися сенситивні і, певною мірою, лабільні й циклоїдні особистості (останні у певній фазі). Крім того, дистанційним навчанням можуть займатися гіпертимні, психастенічні й епілептоїдні особистості. Астено-невротичні, істероїдні, нестійкі та конформні особистості здебільшого не схильні до ДО.

Розглянемо особливості **завершення формування психічного типу** особистості, який відбувається під впливом ДО. Неважко визначити основні характеристики такого процесу (див. рис. 1–2). Насамперед, це відсутність розвитку навичок безпосереднього («живого») спілкування з однолітками в поєднанні з добре розвиненою навичкою спілкування у віртуальному середовищі за допомогою комп'ютерних технологій, замкнутість, закритість внутрішнього світу за умови наявності в ньому численних фантазій і захоплення, стійкість мислення, посидючість, здатність до розв'язання складних теоретичних завдань.

Формується негативне ставлення до фізичного аспекту уявлення про особистісне Я, що становить значний внесок у проблемну або занижену самооцінку, аутизація особистості, формування залежності від комп'ютерних технологій [11; 12]. У тому разі спостерігаємо відсутність практичних навичок, якщо тільки вони не пов'язані з розв'язанням математичних або фізико-теоретичних задач. Можна сказати, що ДО викликає у студента домінування гаїзоїдного типу особистості. На сьогоднішній день, у разі захоплення ДО і відходу від традиційних форм навчання, студент може розвинути як фахівець із шизоїдним типом особистості.

У менш розвинутих країнах, зокрема в країнах СНД, виховання **наукової культури** залишається поза дистанційним освітнім процесом. Відсутня можливість прищепити ту чи іншу наукову культуру як культуру людського спілкування у певному науковому або педагогічному середовищі. Як наслідок цього, у процесі ДО для студента штучно створюється шизоїдний світ: спілкування з людиною замінюється спілкуванням із комп'ютером. У результаті студент стає фахівцем, який володіє інформацією і не знає, як її донести до інших людей, тобто не володіє мистецтвом передання її іншим людям без допомоги комп'ютерних технологій. Тут слід відмітити привабливість комп'ютерних технологій для шизоїдного типу особистості, оскільки вони замінюють можливість одержання інформації в ході «живого» спілкування, якого шизоїди уникають. Таким чином, результатом глобального застосування комп'ютерних технологій у ДО, їх домінування може бути сублімація і заміщення міжособистісного спілкування.

Однією з можливостей усунення означених негативних аспектів ДО, на наш погляд, є такий комбінований підхід: подання теоретичного лекційного матеріалу для скорочення термінів навчання варто вести дистанційно, а практичні заняття і семінари проводити традиційним способом («живу»). Забезпечення студента навчальними матеріалами доцільно проводити дистанційно за допомогою комп'ютерних технологій, але не слід у такий спосіб намагатися замінити безпосереднє спілкування «студент — викладач».

Спроби ігнорувати зазначені особливості впливу ДО на формування особистості можуть призвести до виховання фахівця, здатного розв'язувати складні теоретичні задачі і в тому разі зовсім не здатного реалізовувати їх на практиці відповідно до різних життєвих ситуацій. Такі фахівці у сучасному світі потрібні в обмежених кількостях. В основному потрібні фахівці-практики, які здатні до активних дій, що ведуть до еволюційного виживання.

Наведене уможливорює здійснення таких **загальних висновків**:

1. Студентів у комп'ютерних технологіях ДО приваблюють зручність і новизна. Комп'ютер — універсальна допомога в опрацюванні, перетворенні, збереженні та передаванні інформації.
2. Викладач — носій інформаційної культури. Комп'ютерні технології ДО відокремлюють студента від емоційного джерела інформаційної культури.
3. За своїм психічним типом до ДО схильні переважно шизоїдні особистості, а також можуть зацікавитися нею сенситивні і, певною мірою, лабільні й циклоїдні особистості (останні у певній

фазі). Крім того, ДО можуть займатися гіпертимні, психастенічні та епілептоїдні особистості. Астено-невротичні, істероїдні, нестійкі та конформні особистості здебільшого не схильні до навчання за дистанційною формою.

4. Результатом широкого застосування комп'ютерних технологій ДО можуть бути сублімація і заміщення міжособистісного спілкування, штучне створення особистостей із шизоїдним типом психіки.

5. Створення комп'ютерної реальності в найближчому майбутньому неспроможне замінити людську реальність, тому ДО є лише інструментом для поширення вищої освіти.

6. Одним зі шляхів усунення негативного впливу ДО на формування психічного типу особистості студента є дистанційне вивчення теоретичного матеріалу в сполученні з традиційним проведенням семінарів, практичних і лабораторних робіт.

Означені проблеми мають актуальність для розвитку систем дистанційної освіти в Україні та одержання очікуваних наслідків від їх запровадження. Дивно, що й досі українські науковці-психологи не приділяють достатньої уваги особливостям дослідження названих психолого-педагогічних проблем. На наш погляд, розв'язання їх можливе за спільної участі розробників дистанційних навчальних курсів, викладачів-методистів і практичних психологів, котрі працюють у вищих навчальних закладах.

Література

1. *Козлакови Г. О.* Інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти: Зарубіжний і вітчизняний досвід: Монографія.— К.: ВД «Промсвіта», 2002.— 230 с.
2. *Габаева Ю., Войскунейкий А.* Психологические последствия информатизации // Психологический журнал.— 1998.— Т. 19.— № 1.— С. 89—100.
3. *Демкин В. Д.* Психолого-педагогические особенности дистанционного образования // Высшее образование в России.— 2000.— № 3.— С. 124—128.
4. *Калмыков А. А.* Парадигматика экпсихологии в технологии ДО // Дистанционное образование в России.— 2000.— № 2.— С. 10—12.
5. *Кроль В.* и др. Психологическое обеспечение технологий образования // Высшее образование в России.— 1998.— № 2.— С. 34—41.
6. *Маслов О. Р., Пронина Е. Е.* Психика и реальность: типология виртуальности // Приклад, психология.— 1999.— № 6.— С. 41—49.
7. *Прохоров А. О., Сережкшиш А. Е.* Особенности психических состояний пользователей ЭВМ в процессе компьютеризованного обучения // Вопр, психологии.— 1995.— № 3.— С. 53—61.

8. Старое М. И. и др. Психолого-педагогические проблемы общения при дистанционном обучении // Дистанционное образование.— 1999.— №2.— С. 26—31.

9. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова.— М.: Изд-во МГУ, 1982.— С. 288—318.

10. Максимова Н. Ю., Милотина Е. Л. Курс лекций по детской патопсихологии: Учеб. пособие.— Ростов н/Д.: Феникс, 2000.— 576 с.

11. 2-я Российская конференция по экологической психологии: Тезисы. (Москва, 12—14 апреля 2000 г.). Секция «Психологические аспекты деятельности человека в Интернет-среде» / Ведущий А. Е. Войскунский.— М.: Экопсихцентр РОСС.— С. 251—253.

12. Бабаева К. Д., Войскунский А. Е. Психологические последствия информатизации // Психологический журнал.— 1998.— Т. 19.— № 1.— С. 89—100.

Ключові слова: дистанційна освіта, її переваги і недоліки, соціально-психологічні особливості особистості, Інтернет-ресурси, психологічно-педагогічний аналіз, ДО як інструмент поширення вищої освіти.

Key words: distant education, Internet resources, interactive educational course, electronic educational course.